

Modern Ezeregyéjszaka

RAFIK SCHAMI: *SZOFIA, AVAGY MINDEN TÖRTÉNET KEZDETE*, FORD. NÁDORI LÍDIA

A következő kritika tárgyát egy eddig Magyarországon ismeretlen külföldi szerzőnek egy talán még kevésbé ismert kiadó által gondozott, ám annál nevesebb fordító által magyarra átültetett szövege képezi. Rafik Schami *Szofia, avagy minden történet kezdete* című regénye az alig három éves Lábnym kiadó gondozásában jelent meg ez év márciusában. Kézbe véve a csaknem ötszáz oldalas könyvet, egy fehér alapon kékes szürkében és pasztell színekben játszó, egyértelműen arab ornamentikára hajazó borítókép látványa tárul az olvasó elé: el kell ismerni, ritkán látni ilyen ízléses borítót. A kulcsín alapján érthető a főszereplő, Szalman arab díszítőművészettel szembeni elfogultsága, aki „az aprólékos gondossággal megalkotott ornamentikát nézve érezte, hogy a vonalak és a színes felületek játéka, akárcsak a jó kalligráfia, hangtalan zene a szemnek” (205.). A szerző nevének arabos csengése mellett egyértelmű utalás ez: a történet valószínűsíthetően a Közel-Keleten fog játszódni.

A fordító, Nádori Lidia személye már-már garancia arra, hogy az olvasó nem csalódhat sem a műválasztásban, sem pedig a fordítás minőségében. Leszámítva azt, hogy a korrektúraolvasást végző személy szeme át-átsiklott néhány gépelési és szóközhibán, betűfelcserélésen, a fordító a tőle elvártaknak megfelelően teljesített. A munka magas minősége talán nem is annyira az eseménydús, párbeszédekben gazdag jelenetek „visszaadásában”, hanem sokkal inkább az arab eredetű tulajdon- és köznevek, illetve a sokkal nagyobb szenzibilitást igénylő szír és olasz utcai, piaci és kávéházi jelenetek átültetésében érhető tetten.

Rafik Schami szír születésű, német nyelven alkotó író, aki 1970-ben elhagyván szülővárosát, Damaszkuszt, Libanonon át Németországba menekült, majd Heidelbergben tanult. Napjainkban a németországi interkulturális, illetve migrációs irodalom számos díjjal kitüntetett, igen bő alkotói terméssel rendelkező alakja. Műveiben és felolvasóestjein fő szorgalmazója az izraeli–palesztin konfliktus megoldásának, ahogy fő hirdetője a felebaráti szeretet törvényének, és állandó kritikusa a Szíriában lévő Aszad-rezsimnek. Sokat merít írás közben szülőhazájából, saját életéből, menekülésének történetéből, keresztény-arámi műveltségéből, melyek e regényének is jó táptalajául szolgáltak.

Érdeemes előrebocsátani, hogy Rafik Schami *Szofia, avagy minden történet kezdete* című regényének irodalmi értéke – egyes később említendő negatívumok ellenére is – vitathatatlan: az olvasói figyelmet megragadó, izgalmas, fordulatokban gazdag, a Közel-Kelet visszasságait és vérengzéseit, valamint kardamomos-kávégőzös atmoszféráját, vásári forgatagát és fülledt erotikáját egyszerre érzékeltetni képes szöveg olvasható a könyv lapjain. A regény két, egymást követő generációból származó férfi, az idősebb Karim és a fiatalabb Szalman történetét meséli el egymástól javarészt függetlenül. Karim Damaszkuszban született muszlim, aki számos nő „elfogyasztása” után hosszabb időre Szofia mellett szeretőként köt ki. Ké-

sőbb másik nőt vesz el, majd felesége elvesztése után – hetven éven túl –, új párt találva magának a vele egykorú, keresztény Aida személyében, nem kis ellenszenvet vált ki a két vallás hithű gyakorlói és szomszédai körében. Szalman Szofia fia, aki a Gotán-fennsík 1967-es izraeli megszállása után csatlakozik a földalatti mozgalomhoz, hogy a szíriai Háfez el-Aszad-rezsimmel szemben szervezkedjen. Neve egyértelműen a körözöttek listájának élén szerepel, így Libanonon át 1970-ben menekülni kényszerül. Heidelbergi tanulmányai után végül Rómában telepszik le, családot alapít és kereskedőként óriási vagyonra tesz szert. 2010-ben az egykori diktátor fia, Bassár el-Aszad minden menekültnek amnesztiát ad, így Szalman azt latolgatja, haza merjen-e látogatni negyven év után Damaszkuszba, rég nem látott szüleihez.

Ha van a műben valamiféle elbeszélői rafinéria, akkor az a regény időkezelése lehet: a történet az 1920-as évektől 2011-ig tartó időszakot öleli fel. S bár a történetmesélés sem Karim, sem Szalman narratívája esetén sem kronologikus, mégis a prolepszisekből érezhető, hogy a két narratíva egyértelműen az ominózus hazautazás évéhez, 2010-hez közelít, melynek bemutatására körülbelül a regény teljes második felében, a korábbi évek eseményeihez képest sokkal részletesebben kerül sor. A két cselekményszál sokáig a múlt különböző, olykor egymást érintő síkjain fut, anélkül, hogy a két férfi találkozna egymással, és Szalman ismerné Karimot. A találkozásra, így a két narratíva kapcsolódására csak a 384. oldalon kerül sor. Eladdig a két férfi egyszerre, egy és ugyanazon fejezeten belül egyszer sem fordul elő. Szalman gyermekkori emlékeiben ugyan él egy kép, amint anyja egy másik férfival szerelmeskedik a szerszámoskamrában, de az illető szeretőről mit sem tud. Addig a pontig minden egyes fejezetváltással az említett körülbelül kilencven évet felölelő időszakból a narrátor mindig másik évet, illetve éveket ragad ki, amit a helyszín megadásával tesz konkrétabbá, és az így kapott időszaknak a történetét meséli el hol az egyik, hol a másik főhősre levetítve. *A Menekülés, avagy futamgyőzelem a halállal szemben* című fejezet adatolása például a következő: „Damaszkusz–Bejrút–Heidelberg–Róma; 1970 tavasza–2010 nyara”. Ebben Szalman Damaszkuszból Bejrúton át Heidelbergbe, majd Rómába való meneküléséről értesülhet az olvasó egy visszatekintés formájában, mivel a fejezet 2010-ben veszi kezdetét Szalman vívódásaival, hogy higgyen-e az amnesztia hírének, és vissza merjen-e utazni hazájába negyven év eltelté után anélkül, hogy a börtöntől és a kínzástól kellene tartania. Az ezt követő fejezet már kizárólagosan az előzőekben nyomokban már érintett, 1970-es nyárra koncentrált Bejrútban: arra, hogy hogyan vészelté át az utolsó heteket Szalman a Közel-Keleten Amália néninél, és hogyan sikerült onnan német vízummal megszöknie. Hasonló módon tárulnak az olvasó elé Karim történetének szegmensei is – a Szalmanétól függetlenül.

A tárgyalt körülbelül kilencven évből az elbeszélő tehát ad hoc módon egymást erő, kisebb-nagyobb mozaikokat ragad ki, melyek hol érintőlegesen említenek egy-egy részt Karim vagy Szalman életéből, hol pedig azon belül is egy adott évre, vagy csak pár hétre/hónapra koncentráltva látják el az olvasót *további* részletes információkkal. E narrációs technikának köszönhetően az olvasó arra kényszerül, hogy a két narratíva időben olykor egymást fedő mozaikjaiból egy egészet rakjon ki, ami nem könnyű feladat, ugyanis jó darabig a két cselekményszál interpretatív összekapcsolásának a lehetősége sem kínálkozik fel a befogadónak. Mindaddig az

olvasó annyit tehet, hogy megpróbálja a két narratívát önmagukban egy-egy egészzé konstruálni. A kettő cselekményszál összefutása a 384. oldalig még várat magára, amikor Karim bújtatja az időközben ismét körözés alatt álló Szalmant. A 384. oldalig a két cselekményszál mögött „csupán” Szíria 20. századi történelme jelenik meg az egységesítés erejével – az 1920-as évek Szíriájától kezdve Izrael 1967-es győzelmén, majd a két Aszad-rezsimen át a közelmúlt arab tavaszáig (2011). E késleltetés igen jó feszültségkeltő erővel bír, melyhez az olvasóra kényszerített kirkós játék is nagyban hozzájárul nem kis intellektuális kihívás elé állítva őt.

E narrációs technika megnehezíti a cím értelmezését is, amivel így az elbeszélő folyamatosan képes fenntartani az olvasó interpretatív figyelmét. A két cselekményszál fényében ugyanis nem kézenfekvő, miért emelkedik a címbe Szofia, s ez akkor sem igazán változik, amikor az olvasó tudomására jut, hogy ő nemcsak Szalman édesanyja, hanem Karim fiatalkori szeretője. E figurával kapcsolatban az olvasónak az az összbenyomása támad, hogy címszereplői státuszához képest sokkal passzívabb szerep jut neki. Szalman telefonon tartja a kapcsolatot Szofiával, így hangját csupán olykor-olykor, akkor is a vonal másik végéről hallhatja az olvasó. Karimnak pedig megmenti az életét ugyan (a férfit hamisan becsületgyilkosság elkövetésével vádolják), a történet egészét tekintve Szofia mégis inkább passzívabb alak. Ugyanakkor tény, a cím így folyamatosan élteti az értelmezésére törekvő olvasói próbálkozásokat, ahogyan azt az elvárás is, hogy a két narratíva összeérjen: muszáj összeérnie valamikor és valahogyan, ha már Szofia minden történet kezdete.

Mikor azonban az olvasó megfejteti látszik a címválasztást, az elbeszélő sajnos – két szöveghelyen is – túlon túl explicitté teszi azt, és egy huszárvágással teszi tönkre a befogadó izgalmas hermeneutikai próbálkozásait. Ez mindkét esetben egy Karim és Szalman közötti párbeszédben történik meg. Az egyik helyen Karim Szalmannak „elmesélte a szerelmüket Szofiával, 'minden történet kezdetét', ahogy ő nevezte” (400.). Majd később, Karim a következőképp vesz búcsút Szalmantól: „Hallgass ide, barátom! [...] Öröm volt számomra, hogy segíthettem neked. Olyan érzés, mint amikor megajándékozunk egy szeretett embert: az ajándékozás nekünk is öröm. A kezdet kezdetén az esküszó volt, amit Szofiának adtam. Ő minden történet kezdete, nem igaz?” (478.) Ez utóbbi szövegrész egyben példája annak a pár részletnek is, melyekben egy-egy kijelentés túl érzelmesre, sőt érzelgősre sikeredett. Ezek ugyanakkor még betudhatók egyik-másik karakter személyiségjegyének, a pillanat hevében felfokozott érzelmi állapotának.

A könyv paratextusainak (a könyvcímet leszámítva), vagyis a fejezetcímeknek és a mottóknak hasonló hibáira viszont már kevésbé találni elfogadható magyarázatot. A fejezetek jelentékeny részét tematikus alapon kiválasztott, gyakran érzelgős mottók egészítik ki, melyek olykor igencsak kizökkentik az embert az olvasásból, az érdekfeszítő cselekményből. A mottók a legkülönbébb művészekről, gondolkodóktól származnak: Ovidiustól, Mark Twaintól, Woody Allentől, Nietzschétől, Szent Ágostontól, Heinétől, Mandelától, és még sorolhatnánk, de találni közöttük arab közmondást és falfeliratot is. Bár a felsorolást talán Saint-Exupéry *A kis Hercegének* híres, de meglátásom szerint az idők folyamán sajnos elhasznált és közhelyessé vált idézete koronázza meg („Jól csak a...”). A fejezetcímeket illetően pedig elmondható, hogy néhány közülük olyannyira konkrét, hogy akarva-akaratlanul

megnyugtatóan hatnak az olvasóra, és a kellemes feszültség ellenében hatnak. A spoilerező attitűd sajnos az elbeszélés mikéntjétől sem áll távol: a narrátor többször is annyira, a szó legszigorúbb értelmében véve „mindentudó”, hogy egy-egy kiszólásával előre elárulja a következő feszültséggel teli cselekményszál végkifejletét.

S mégis, az említett negatívumok ellenére izgalmas történetről van szó, mely igencsak olvasatja magát. A könyv a sajátos időkezelésen túl a történet szintjén további előnyöket mutat fel, melyek egyértelműen olvasásra érdemessé teszik azt. Nem elhallgatható a már fentebb említett közel-keleti báj – ami García Marquez-nek Dél-Amerika, az Rafik Schaminak Damaszkusz: nők, szerelem, szex, fűszerek, finom ételek, pörkölt kávé, illatozó virágok, márvánnyal kirakott belső udvarok. Az olvasó elsősorban a két férfi főszereplő hányattatásán és szerelmi ügyein keresztül kaphat betekintést ebbe az európai ember számára idegen, mégis vonzó világba. Innen, de főleg Szofia és Karim kapcsolata felől olvasva a szöveget, az akár romantikus regényként is értelmezhető. A német kritikák jelentékeny hányada arról tanúskodik, hogy a szerelmi tematika, a szerelem – mondjuk úgy – filozófiájának megjelenése nélkül Rafik Schami nem az a német olvasóközönség által már megszokott, közel-keleti mesélő lenne, aki. A szerelem a hitét nem gyakorló, muszlim Karim felfogásában a vallás szintjére emelkedik: Karim „minden hivatalos vallást száműzött személyes emlékei múzeumába, ott lehet őket megcsodálni. Az ő igazi vallása a szerelem, amely nem ismer sem háborút, sem rasszizmust, sem pedig inkvizíciót.” (233.) A könyv értelmezésében a szerelem tehát egy az életkortól, nemtől, nemi hovatartozástól és vallástól független létező – ezek legalábbis nem szabhatnak határt annak szubjektív meg- és kiélésének, még ha a helyi vallási és politikai gyakorlat erről nem így vélekedik. Itt az olvasó gondolhat a Karim és Szofia kapcsolatát eltérő vallási hovatartozásuk okán érő támadásokra vagy arra, hogy Szalman gyerekkori barátjának homoszexuálisként hogyan kellett szerveznie az életét.

A regény a főszereplők mellett a mellékszereplők szerelmi és egyéb történeteit is taglalja (karrierjüket, kalandos menekülésüket, meggazdagodásukat, elfogatásukat, megkínzásukat) rövidebb-hosszabb anekdoták formájában – ezzel kicsit az *1001 éjszaka meséinek* világát megidézve, és bőséges információval ellátva az olvasót. Eklatáns példája az ilyen szerelmi anekdotának a szerelem mártírjainak, Fadinak és Fatimának története, „akik a halálban egyesültek, mert az élet megtiltotta szerelmük beteljesülését” (12.) különböző vallási hovatartozásuk miatt. A nekik tulajdonított sír Damaszkuszban a Kolostor téren, két nyárfa árnyékában található, melyhez minden évben „nők százai zárandokolnak, hogy kisüssön a nap, és élnekelhessék a hosszú panaszdalt az igazságtalanságról, amelyet a szerelmes párnak el kellett szenvednie” (12.). De ide tartoznak az egyik-másik szereplő szerelmi bánatáról szóló anekdoták is, mely bánat láz és egyéb szimptómák formájában döntötte ágyynak az adott szerelme.

A regény emellett nagyon érzékletesen, a kegyetlenkedéseket épp a megfelelő mértékben megmutatva tárja az olvasó elé a Szíriában évtizedek óta uralkodó retentő diktatúrát, melyet a korrupció, a besűgőhálózat és a klánrendszer táplál. A narrátor nem spórolja meg az európai olvasónak a kegyetlenebbnél kegyetlenebb, abszurdabbnál abszurdabb történeteket, melyek olykor mindennemű előzetes olvasói elvárást felülmúlnak. Ilyen például Hani fogolytábori története, aki megkín-

zotból kínzóvá válik: a fogolytábor parancsnoka rajta kívánta kipróbálni a szovje-
tektől kapott, „húscsomó” névre hallgató kínzási módszert, melyet azonban a rossz
arab fordítás következtében nem tudott rajta végrehajtani. Hani a szöveg értelme-
zésében, a kötélcsomók elkészítésében kínálta fel segítségét, melyet a parancsnok
szívesen elfogadott. Lévén pedig, hogy Hani így már nem lehetett a kínzás alanya,
a parancsnok kollégáját fogta be e fájdalmas feladatra.

Rafik Schami a legkülönbébb szereplők mondataiban juttatja kifejezésre az
Aszad-rezsimmel szembeni megvetését: Amália szerint az „arab országokban mind-
addig nem változik semmi, amíg él a klánrendszer, amely igába hajtja testünket és
szellemünket. A klán az engedelmisségre és a lojalításra épít, és fütyül a demok-
ráciára, a szabadságra, az emberi méltóságra.” (46.) De néhány helyen maga a nar-
rátor is véleményt formál, ahogy például Hafiz al-Aszad hatalomra kerülése kap-
csán: „A légierő egyik jelentéktelen tisztje, Hafiz al-Aszad fokozatosan átvette az
uralmat az egész ország fölött. Nem volt sem meggyerő, sem jó szónok, hallgatag
volt, brutális, és az összeesküvés mestere.” (34.)

A rezsinkritikai attitűddel kapcsolatban a regény nagy erényeként érdemes ki-
emelni azt, ahogy ütközteti az orientális és az okcidentális perspektívát, s közben
éles kritikát gyakorol hol az egyik, hol a másik felett. Az ilyen szöveghelyek több-
ször a humor feszültségoldó eszközei is egyben. A regény például a keresztény-
arámi maradiságot pellengérré állító jelenettel kezdődik: az idős Karim biciklizni
tanítja szerelmét, Aidát, akinek erre eddig – nő lévén – nem volt lehetősége,
hiszen az – a pletykák szerint – szexuális kielégülést jelent a nőknek: „Tudod, hogy
van [...], a nyereg jobban teszi dolgát, mint némelyik férfi.” (9.) – magyarázta
Aidának egyik barátnője. Most azonban Aida a polgárpukkasztás szándékával még a
vallási bigottak lakta Jázmin utcán is hajlandó végig kerékpározni a házuk kapujában
üldögélő asszonyok előtt, s közben arra gondol, ahogy meggyónja e bűnét a papnak:
„Atyám, vétkeztem.” [...] Gondolattal, tettel? »Tettel, bizony, kerékpárral.« (9.)

Kelet és nyugat konfrontációjának legtalálhatóbb színre vivője természetesen Szal-
man, a keresztény neveltetést kapott, immár 40 éve Rómában élő damaszkuszi, aki
honvágától vezérelve hazalátogat, majd csalódik: mind szülővárosában, mind a
lakosokban, mind pedig a hitbuzgó keresztényekben és muszlimokban. Kritikus
íróniával, idegenkedve fogadja azt a közeget, mely egykor a sajátja volt. A nőket
elnyomó, sokszor abuzáló patriarchális társadalom ellen is több helyen felszólal a
narrátor. Ugyanakkor kétségkívül két férfi szereplő áll a történet középpontjában,
s bár a női alakok – legalábbis hárman – aktívabb, megmentői szerepben lépnek
fel, egyikőjük ráadásul az emancipált nő mintapéldája – Szalman felesége egyete-
men oktató, farmakológus kutatónőként dolgozik – mégsem merném teljes bizo-
nyossággal kijelenteni, hogy a szöveg nem termeli újra azt a maszkulin, illetve he-
teronormatív diskurzust, mely ellen épp szólani kíván.

Összességében elmondható, hogy Rafik Schami a feljebb említett negatívumok
ellenére is olyan regényt írt, mely olvasásra feltétlenül érdemes, különösképp, ha
az ember némi izgalomra vágyik. Sőt kelet és nyugat találkozását, az idegenség fe-
noménját színre vivő vetülete miatt akár egyetemi irodalom- és kultúratudományi
szemináriumok, azon belül is posztkoloniális és gender-olvasatok kitűnő tárgyául
szolgálhat. (*Lábnym*)

MIKOLY ZOLTÁN